

РОЗДІЛ III

МІЖРЕГІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

В.Пашук
(м. Львів)

ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО ПРОСВІТНИХ РУХІВ. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Просвітний рух у Галичині другої половини XIX ст. у вітчизняній історіографії асоціюється переважно з діяльністю українських інституцій, головним чином з товариством "Просвіта". Хоча відомо, що в той же час на галицьких теренах діяли і польські організації, які мали таку саму освітню спрямованість. Однак інформація про них надзвичайно скупа. Необхідно врахувати, що вивчення історії цих освітніх товариств є важливим елементом у дослідженні польського й українського національного руху в Галичині. Насамперед сам освітній рух у міру свого розвитку став важливим політичним чинником, до якого вдалися українські та польські діячі. Відповідно порівняльна характеристика освітніх організацій обох народів (передумов заснування, характеру і спрямованості діяльності), що проживали на одній адміністративній території, зможе допомогти визначити характерні закономірності історичного процесу другої половини XIX ст. Також необхідно враховувати й те, що польські організації мали певний вплив на русинів Галичини, відповідно були фактором суспільного розвитку, а отже становили зовнішній фактор, який впливав на український просвітний рух.

Хоч український просвітний рух виник ще в 1848 р., однак він не відповідав повністю сформованим у другій половині століття модерним закладам. Тому ми лише частково зупинимося на основних його характерних рисах, а основну увагу звернемо на товариство "Просвіта", яке за своєю сутністю, спрямуванням, а головне часом створення стояло в одному ряду з аналогічними польськими освітніми інституціями.

У порівняльному аналізі заснування українського і польського модерних рухів Галичини звернемо увагу на формування просвітних ідей та їх місце й роль у громадсько-політичному житті, час і обставини заснування відповідних інституцій, їх організаційні засади, етнополітичну спрямованість, характер та темпи розвитку, визначимо спільні й відмінні риси, тенденції.

Насамперед звернемо увагу на формування, місце та роль просвітньої ідеї в польському й українському громадсько-політичному рухах. Фактором її зародження у даному разі вважаємо створення і безперервну діяльність відповідних громадських товариств, заснованих на мо-

дерно-демократичній національній доктрині, в якій просвітня ідея була важливим елементом суспільного розвитку, у тому числі для досягнення політичних цілей.

Під цим кутом зору до кінця 60-х рр. XIX ст. між українським та польським просвітніми рухами простежується суттєва відмінність. До 1863 р. польські політики не надавали масовій просвітній роботі великого значення, оскільки основну ставку робили на збройне повстання як засіб досягнення головної мети - незалежності Польщі. Відповідно їй не створили у той час потужних просвітніх організацій. Усе ж уже тоді окремі діячі почали звертати увагу на громадську просвіту.

В той період, у 30-х рр., просвітня ідея зароджувалася на рівні двох перемиських періодичних видань, які потрапляли, головним чином, до священників та вчителів. Під час "Весни народів" виникло декілька товариств з просвітньою спрямованістю, виходила відповідна періодика, зріс інтерес до публічних лекцій¹. Однак ці організації швидко припинили своє існування і в період неабсолютизму й у перші роки конституційної свободи не відродилися.

За своєю спрямованістю вони скоріше всього відповідали модернізованій польсько-шляхетській доктрині, ніж модерній, національно-демократичній, оскільки, за визначенням сучасних дослідників, були спрямовані, головне, на досягнення "злагоди станів", співпраці села і міста в дусі християнської етики, протиборства царській бюрократії². Тобто просвітня ідея в польському середовищі 30 - 50-х рр. XIX ст. займала другорядне місце після революційних планів, виконуючи допоміжну роль у політичній боротьбі, оскільки "порозуміння станів" відповідало інтересам повстанців-шляхтичів, які потребували підтримки з боку селян (наприклад під час польського повстання 1846 р.). В 50-х - на початку 60-х рр. спроби започаткувати просвітню діяльність здійснив Ф.Тжецький³. Однак, зважаючи на безуспішність цих заходів, їх слід розглядати такими, що не виходили за рамки формування ідей, хоча, безперечно, були важливим чинником, який призвів до успіху в цій справі наприкінці 60-х рр.

Відродження інтересу до просвітніх ідей спостерігається на початку 60-х рр. Часопис "Przyjacieł Domowy" (1858 - 1872 рр.) у ряді публікацій вказував на потребу створення народних читалень, акцентував увагу на їх важливій ролі в житті суспільства і згодом спричинився до їх зростання⁴. Згодом, після поразки повстання 1863 р., внаслідок пошуку нових, дійових шляхів національного розвитку, громадська просвітня праця стала для поляків вагомим засобом у досягненні їх суспільно-політичної мети.

Безпосередній перехід на нову концепцію - "органічної праці" - не був одноразовим актом. Тому важко встановити його чіткі хронологічні рамки. В історичній літературі можна зустріти різні міркування, за якими він тривав від 1863 до 1867 р. За деякими твердженнями, поляки приступили до освітньої діяльності відразу після 1863 р. (Ф.Свистун писав, що після повстання 1863 р. поляки приступили до так званої "органічної праці" й почали розумово піднімати міщанство, влаштовувати

для нього лекції та створювати товариства економічного характеру, що мало негативний вплив на русинів, які полонізувалися ⁵⁾, за іншими - у 1867 р. (М.Павлик вважав, що після прийняття "Устави про товариства" того року польська інтелігенція не тільки організувала в Галичині відразу багато читалень ("касин"), а і допомогла робітникам створити у більших містах краю цілу мережу польських ремісничих товариств, які "потягли до себе й руських міщан" ⁶⁾). Про перехід на нову концепцію в другій половині 60-х рр. ХІХ ст. частково свідчить і час створення "Видавництва" Ф.Тжецеського ⁷⁾. Однак його підприємницький, а не громадський характер, не дає підстав говорити про зародження просвітнього руху.

Тобто в період 1863 - 1867 рр. поляки почали звертати більшу увагу на потребу піднесення рівня розвитку народу, однак не мали жодної громадської просвітньої організації. До того часу просвіта народу для них існувала, головним чином, у формі ідеї, до якої час від часу зверталися окремі групи політиків.

Враховуючи, що у період до кінця 60-х р. 1) ідея освіти народу в польському середовищі Галичини не була домінуючою (загальновідомо, що концепція збройної боротьби була панівною), 2) відповідала аристократично-консервативній ідеології, 3) не була реалізована у формі відповідних інституцій, які б діяли безперервно з часу свого заснування, можна констатувати, що в період з 30-х - до кінця 60-х рр. ХІХ ст. зародження польського просвітнього руху не відбулося. Виник лише інтерес до цієї ідеї, який був частково апробований на практиці. Однак він не домінував у національно-визвольній доктрині, не був її важливою складовою.

Дещо по-іншому ця справа виглядала в українців Галичини, які не орієнтувалися на збройну боротьбу й основну увагу звертали на просвітню працю, яка ще в першій половині століття стала головним фактором у національній ідеї. Такі ж думки були присутні в статуті Товариства греко-католицьких священників 1816 р. ⁸⁾, їх сповідували та розвивали представники "Руської трійці" ⁹⁾ (30-ті рр.). Однак це були лише перші спроби на рівні формування ідей.

Власне зародження просвітнього руху галицьких русинів у формі асоціацій відбулося під час "Весни народів". Тоді було створено "Галицько-руську матицю", виникла і перша читальня в Коломиї, здійснювалися кроки щодо створення відповідних організацій у Львові та Тернополі ¹⁰⁾. В той час статті на просвітні теми публікувала "Зоря галицька". Також певні просвітні функції виконували Ставропігія ¹¹⁾ й "Народний Дім" ¹²⁾. Однак тоді ця справа розвивалася досить повільно, у ній були помітні кризові явища. Все ж діяльність зазначених інституцій не припинялася і в наступні десятиліття.

Першою класичною просвітньою організацією українців Галичини стала створена у 1848 р. "Галицько-руська матиця". В першому статуті метою її діяльності було визначено розширення розвитку письменності та намір "старатися ... друкувати і подавати народові по найменшій ціні добрі й корисні книги для утвердження віри і звичаїв, для розширення відомості до розвитку красномовства, краснописання, техніки (ремесла),

господарства і педагогіки, або доброго виховання" ¹³. Головою цього товариства, згідно з § 2 статуту, мали обрати "знаменитого, рускій народності щиро сприяючого достойнішого мужа". У § 3 сказано, що "Матиця" буде складатися з "основателів, якими не тільки поєдинчі особи без різниці стану і віри, але також громади і стоваришення бути можуть" ¹⁴.

В статуті товариства від 8 лютого 1851 р. в § 1 цю організацію визначено як "доброхотное соєдинєніє к воздвиженню народного просвєщенія" ¹⁵. Згідно із завданням, окресленим в § 2, воно мало "о лучшії й ужиточнійшії книги в язиці рускім старатися, которії до розмноженія добрих і общеплезних відомостей, к утвердженню віри святої і обичайності, к розвітію краснорічія, к поученію промисла і земледільства послужити могут". Члени цього товариства поділялися на (§ 6) "основательних, действительних, дописовательних, почестных". Членами-засновниками могли бути окремі особи без "различія народності", а також громади та товариства (§ 8). До двох наступних категорій вимагалася лише літературна діяльність. Почесними членами могли бути особи, які мали заслуги на ниві народної просвіти.

Загалом статутні положення визначали просвітницький характер "Матиці" й демократизм її творення. Однак у них були присутні певні елітарні риси. Насамперед це питання "утвердження віри" - ознака клерикалізму, що відбито у завданнях організації. Проте великої діяльності ця інституція не розвинула і не стала масовою народною організацією. В її діях були помітні кризові явища, зумовлені значним чином політикою неоабсолютизму.

Суттєві зміни відбулися лише у 60-х рр. ХІХ ст., пов'язані з початком конституційних експериментів Відня. Жовтневий диплом 1860 р. задекларував певні громадянські свободи, які частково дорівнювали проголошенню рівноправності народів Австрійської імперії. Це стало вагомим поштовхом до пробудження громадсько-політичного життя народів у придунайській монархії, в тому числі і галицьких русинів. Місцева інтелігенція, представлена старшим поколінням громадсько-політичних діячів, започаткувала окреме письменство для простого народу. Насамперед це була періодика. Газета "Слово", яка почала виходити з січня 1861 р., у суботніх номерах вміщувала "Додаток" для населення краю, в якому публікувалися матеріали просвітнього спрямування, зокрема на політичну тематику (вибори, сеймові справи). В 1863 - 65 рр. та 1867 -68 рр. Северин Шехович видавав часопис "Письмо до громади", призначений також для просвіти народу а о. І.Гушалевиц - "Дім і школа. Временопись, посвящена школам і сьельскому народові" (1863-64 рр.). В 1865 - 66 рр. виходила "Неділя. Письмо народне для науки і забави, господарства, промислу і торгівлі" під редакторством о. Меркила Попеля. У 1865 С.Шехович видавав для населення краю "Порадницю домову" й "Секретар", а о. Сильвестр Метеля - "Читанку астрономічну для народу. Світ Божий." ¹⁶. Це були перші, за нових конституційних умов, просвітні видання, написані мовою, наближеною до народної.

В той час набула правового статусу "Галицько-руська матиця", статут якої затверджено 18 серпня 1861 р. Однак лише 7 липня 1864 р. було

скликано загальні збори членів "Матиці", на котрих (як і на наступних) вирішувалося питання якою мовою та котрим правописом писати твори для народу¹, що мало не стільки філологічне, скільки політичне значення, оскільки означало вибір напрямку подальшого розвитку галицьких русинів.

На зборах виникла боротьба двох таборів: перший - за збереження церковно-слов'янських традицій у мові й за етимологічний правопис, другий - за народний варіант мови і за фонетичний правопис. Переміг перший напрям.

Діяльність "Матиці" зводилася до видавничої справи. За 16 років свого існування ця організація видала 30 книг та брошур¹⁸ (за іншими даними, за 10 років "Матиця" опублікувала 37 видань¹⁹). Це були граматики, читанки-хрестоматії, підручники для початкових і середніх навчальних закладів та богословські, наукові видання, релігійна література й белетристика. В 50-60-х рр. "Галицько-руська матиця", опинившись у руках москвофілів та старорусинів, поступово скорочувала свою просвітню спрямованість і обмежувалася лише науково-публіцистичною діяльністю. Загалом з просвітньою метою цією інституцією в XIX ст. було видано 30 різних підручників та навчальних посібників²⁰.

Також у той час діяли і дві інші інституції, які зокрема виконували й просвітні функції. Насамперед це Ставропігійський інститут. Згідно з надвірним декретом від 7 жовтня 1788 р., члени ставропігії отримали статус настоятелів (батьків) греко-католицької нації з правом утримувати друкарню, книгарню, школу²¹. В першій половині XIX ст. остання поряд з релігійною літературою друкувала і підручники, зокрема граматики, букварі²². Певну просвітню спрямованість мав також "Народний дім", заснований 1849 р. Так, у відозві "Головної руської ради" від 8 лютого 1850 р. зазначено, що при "НД" створюватимуться бібліотека та читальня. А в статуті, затвердженому в 1869 р. (проект його складено раніше), вказано, що мета цієї організації - "просвещеніє і нравственность межі руским жительством распространяти"²³.

На початку 60-х рр. із старорусинського руху виокремилася нова сила - народовці-українофіли, які відіграли ключову роль у розгортанні просвітньої справи. Вже в першому власному часописі - "Вечерниці" - ними задеклароване виключне значення просвіти народу як засобу національного порятунку галицьких русинів²⁴. Українофіли планували вести її народною мовою й за допомогою фонетичного правопису. Оформившись у громадсько-політичне угруповання й розуміючи потребу організаційного забезпечення просвітньої діяльності, ці молоді діячі з 1864 р. прагнули захопити провід в "Галицько-руській матиці" й використати її для своїх цілей²⁵. Однак це не мало результату. Створення до 1867 р. власної організації молодими політиками було нереальним через відсутність відповідного законодавства та їх внутрішню слабкість.

Загалом просвітництво галицьких русинів як рух сформовано в 1848 р. Ідея просвіти була основою у національній концепції. Незважаючи на консерватизм і клерикалізм, у ній прослідковувалися демократичні засади, тобто існувала певна поєднаність архаїчності з новітніми потребами, що

свідчило про перехідний характер епохи й організації. З часу "Весни народів" діяли просвітні інституції (насамперед "Галицько-руська матиця"), які не припиняли свого існування в наступні десятиріччя.

До 1867 р. просвітній рух зосереджувався у руках старорусинів та москвофілів, який зводився до видання відповідної періодики і до згасаючої (в цьому напрямку), діяльності "Матиці". Значного впливу на розвиток просвіти народу цей рух не мав. З появою народовців, які визначили головним своїм завданням просвіту народу й розробили відповідну концепцію, започатковано новий етап демократичного національного просвітництва, який з 1862 р. до 1868 р. функціонував на рівні ідей.

Незважаючи на слабкість просвітницького руху русинів Галичини, він усе ж відіграв значну роль у формуванні громадського поступу взагалі. Руські діячі здобули значний досвід ведення громадської діяльності, розробили механізми спілкування із суспільством, які за нових умов потрібно було реформувати, вдосконалювати, а не започатковувати. Просвітній рух русинів кінця 60-х рр. був лише новим етапом розвитку останнього. Тобто йшлося не про його появу, а про дальше розгортання.

Незважаючи на випередження в часі щодо зародження просвітнього руху, українці та поляки у період до 1868 р. були приблизно в однаковому становищі щодо відповідної діяльності. Наявність "Матиці" й просвітньої періодики не давала відчутної та суттєвої переваги через їх недостатню ефективність і слабкий вплив на суспільство. Поляки на противагу русинам мали суттєві здобутки у політичному розвитку. Українці виділялися лише чіткою орієнтацією на просвіту народу, в той час як поляки (до 1863 р.) робили основну ставку на збройне повстання, а після того перебували у певній невизначеності й лише поступово змінювали орієнтири в бік легального освітнього руху.

Українці, не маючи такої розгорнутої соціальної структури та політичних можливостей, як поляки, все ж значним чином, завдяки діяльності просвітніх організацій, змогли сформувати свій національний рух і здобути необхідний досвід громадської роботи, а також збагнути допущені помилки. Успіхи у просвітній справі галицьких українців та політичні втрати поляків очевидно вплинули на зближення їхніх позицій щодо освітньої справи. Для обох народів це був час, який змушував модернізувати суспільне життя, пристосовувати його до зовнішніх і внутрішніх обставин, що призвело до формування нових політичних пріоритетів та ідеологій, в яких просвіта народу займала чільне місце. Однак дієвого поступу в цій ділянці у той час не було ані в українців, ані у поляків.

Суттєві зміни в освітньому рухові відбулися у 1868 р. Після проголошення "Закону про товариства" від 15 листопада 1867 р. відкрилися реальні можливості для створення просвітніх організацій, якими скористалися поляки й українці Галичини.

Головну роль у цьому відіграли галицькі народовці. Використавши запропоновану о. Ст. Качалою ідею про створення нової просвітньої організації²⁶, вони в березні 1868 р. підготували статут товариства "Просвіта". Хронологічно ідея створення "Просвіти" датується 6 січня

1868 р. В березні підготовлено статут; у вересні його затверджено, у грудні проведено установчі збори. Приблизно за такою ж схемою та в той же часі створювалися і дві польські освітні інституції.

Точна дата зародження ідеї формування цих організацій невідома. Вперше інформація про "Towarzystwo Przyjaciół Oświaty" ("Товариство друзів освіти" - далі ТДО) з додатком "w Krakowie" у пресі з'явилася 19 березня 1868 р. Статут львівського "Stowarzyszenia Przyjaciół Oświaty Ludowej" ("Товариство друзів освіти народу" - ТДОН) датовано 28 квітня 1868 р., хоча, зрозуміло, сама ідея його появи виникла раніше. Отже, можна констатувати, що українські діячі дещо випередили в часі поляків щодо ідеї створення модерної просвітньої організації. Нема суттєвих хронологічних розбіжностей і у підготовці відповідних документів: перший статут "Просвіти" з'явився в березні, статuti краківського ТДО й львівського ТДОН відомі з квітня (очевидно, були підготовлені дещо раніше). Тобто простежується практична синхронність дій.

Певна розбіжність у часі стосується затвердження цих програмно-організаційних документів. Якщо в польських діячів не виникало проблем з їх юридичним оформленням, і вони вже у квітні набули правового статусу, то українці нашкодили на перешкоди. Галицьке намісництво, в якому домінували пропольські тенденції, не затвердило статуту "Просвіти". Лише звернення до віденського Міністерства освіти вирішило проблему. Його було затверджено 2 вересня 1868 р. Неоднакові політичні можливості дещо порушили синхронність юридичного оформлення просвітніх товариств.

Відмінними були й форми практично-організаційного створення самих просвітніх структур. Українці це вирішили чіткіше, оскільки провели 8 грудня 1868 р. установчі збори. Відповідно існує чітка дата створення товариства "Просвіта". Про подібні заходи поляків немає жодних повідомлень. Очевидно вони не проводилися. Польські діячі обмежилися юридичним оформленням своїх товариств через затвердження статутів. Тому і відсутня чітка дата їх практичного створення.

Наведені порівняння свідчать про практичну синхронність дій в ідейно-організаційному оформленні модерних просвітніх організацій українців та поляків Галичини. Часткові розбіжності у цьому плані не були суттєвими. При тому необхідно враховувати, що для поляків 1868 р. став часом зародженням просвітнього руху взагалі, а для українців це був новий етап у розвитку аналогічної форми громадсько-політичної діяльності. Із заснуванням товариства "Просвіта" відбувся процес диференціації просвітнього руху, в якому з'явилися інституції архаїчного й модерного характеру. Польський просвітній рух через відсутність традиції набув ознак модернізму з моменту свого заснування.

Як спільні, так і відмінні й навіть особливі положення мали перші статuti просвітніх організацій. *Метою* краківського ТДО було "поширення освіти в народі"; львівського ТДОН - "поширення освіти між сільським і міським людом і тим самим піднесення його добробуту"; товариства "Просвіта" - "пізнання й просвіта нашого народу"²⁷. Мета польських

організацій була чіткіше визначена, стосувалася не тільки виключно просвітніх завдань. Товариство друзів освіти народу спрямувало просвітню працю на піднесення добробуту народних мас. Українські діячі, крім просвітньої діяльності, внесли у статут положення про "пізнання" народу, що свідчило як про впливи романтизму, так і про певну слабкість національної еліти. А курс на піднесення добробуту народних мас "Просвіта" визначила лише згідно з четвертим статутом, у 1891 р.²⁸ Спільною була, отже, загальна орієнтація інституцій на просвіту народу. Причому польські діячі відзначалися більшою цілеспрямованістю та прагматизмом.

Для реалізації поставленої мети кожна з організацій визначала відповідні засоби. Краківське Товариство друзів освіти планувало: 1) розгорнути видавничу діяльність (публікувати книжки як для інтелігенції, так і для народу, підручники, сприяти авторам у публікації їх творів); 2) здійснювати заходи щодо ведення просвітньої діяльності (проводити відповідні конференції, лекції, влаштовувати бібліотеки); 3) оголошувати конкурси щодо написання кращих праць польською мовою; 4) проводити добродійну діяльність (допомагати шкільній молоді, в тому числі надавати позики, нагороджувати заслужених діячів, підтримувати письменників). Подібними, хоча й з певними відмінностями, були також завдання львівського товариства. Не маючи власної видавничої бази, ТДОН на першому місці ставило питання: 1) розповсюдження книжок через створення книгозбірень, а також їх продаж, і заснування читалень для народу; 2) підтримки видання популярних праць та налагодження в перспективі власного видавництва; 3) добродійної діяльності (преміювання заслужених діячів і матеріальна підтримка вчителів народних шкіл). Стосовно другого та третього пунктів було внесено застереження: "Якщо на це дозволять фонди". Це положення існувало й у відповідному документі краківської організації. Статут товариства "Просвіта" визначив два пункти завдань, які відповідали окресленій меті: 1) збирання і публікація зразків усної народної словесності та 2) видання популярних творів в усіх галузях знань відповідно до потреб народу.

Окреслені в статутах завдання подібними були й у підготовці просвітньої літератури. Відмінності визначалися різними, насамперед фінансовими та інтелектуальними, стартовими можливостями тодішніх організацій. Польські товариства повніше окреслили це завдання. Краківське ТДО відзначалося елітарністю і широкими можливостями (наявність видавництва); львівське Товариство друзів освіти народу проявляло певну обережність у виборі засобів, однак вигідно відрізнялося положенням про заснування читалень, тобто планувало створення найбільш наближених до народу периферійних структур. Засоби діяльності "Просвіти" були надто загальні та не передбачали широкого спектру конкретних заходів. Усе ж визначений курс на власну видавничу базу мав важливе значення. Недосконалість статуту "Просвіти" була очевидною, й її працівники оперативні в 1870 р. (сам проект останнього створено у 1869 р.) запровадили новий програмно-організаційний документ, в якому передбачено створення читалень і книгозбірень²⁹.

Склад товариства, визначений статутами, мав певні відмінності у кожній організації. Документ краківського ТДО передбачав чотири категорії членів: засновники, опікуни, добродійці та учасники. Реальні права, а відповідно і вплив на діяльність товариства, мали перші три категорії. Крім цього, найбільший вплив могли мати засновники й опікуни, які (принаймні в перший період діяльності) були своєрідними кредиторами організації. У критичній статті "Gazety Narodowej" сказано, що остання категорія була позбавлена будь-яких прав³⁰. Тобто статут краківського просвітнього товариства завдяки диференціації передбачав нерівність членів, що дозволяє визначати цю інституцію як таку, що не була позбавлена елітаризму. Статут львівського ТДОН не визнавав жодної диференціації та загалом відзначався демократизмом. Членом організації міг бути кожен, хто готовий виконувати статутні зобов'язання. Диференційоване членство передбачав статут "Просвіти", згідно з яким, товариство складалося із звичайних, кореспондуючих і почесних членів. До перших двох категорій визначено важливу вимогу - бути русином за походженням³¹. Щодо почесних, то тут ця вимога була відсутня. Ці категорії мали відмінні умови вступу. Почесним ставала особа, яка цей титул, на запрошення товариства приймає. Кореспондуючим міг бути русин, який візьме на себе зобов'язання матеріально і морально підтримувати товариство. В звичайні члени запрошували русинів, які давали згоду на виконання обов'язків, передбачених статутом. Тобто творці "Просвіти" залишали за собою право вибору членів з повними правами. Це була чітка орієнтація на творення виключно національної української організації та бажання уникнути польського впливу, що становив у той час значну небезпеку для українського руху. Це була реакція ("відгук") на політику полонізації ("виклик"), яку проводили поляки в Галичині й "Просвіта" мала їй протистояти. Відповідно до цього і було запроваджено певні застереження. Одночасно вимоги щодо почесних членів "Просвіти" не передбачали етнічних чи інших обмежень. Тобто ця інституція допускала участь в її діяльності неукраїнців.

Відсутність таких обмежень у статутах польських організацій була продиктована скоріше всього традиційним розрахунком на власні домінуючі в Галичині сили та на полонізацію непольського населення цього краю, у тому числі й українців, шляхом поширення в їх середовищі польської освіти і культури та досягнення за їх допомогою власного політичного впливу. Така позиція у минулому мала значний успіх. При цьому необхідно зазначити, що, згідно з матеріалами про передісторію формування краківської інституції³², можна вважати, що ця організація створювалася як форма протидії германським впливам. Однак зменшення цієї небезпеки внаслідок конституційних реформ та відходу Відня від політики пангерманізму не вимагало від польських діячів здійснювати відповідні застережні заходи. В них було достатньо сил завдяки отриманим автономним правам у Галичині більш-менш вільно проводити власну національну політику, адже крайова адміністрація контролювалася саме поляками. Згідно з цим демократизм у вимогах до членів (насамперед товариства друзів освіти народу) був соціальним і позбавленим

розуміння національних проблем русинів. У той час це трактувалося як прикритий рух полонізму, оскільки залучення українців до діяльності польських просвітніх організацій сприяло б їх полонізації. Про це неодноразово писали тогочасні українські діячі, зокрема М.Павлик та Ф.Свистун³³. Крім цього, треба враховувати й те, що терен діяльності обох польських освітніх організацій в основному збігався з етнічною територією русинів, на якій вони становили більшість населення. Так, згідно з § 28 статуту краківського товариства "місцем зібрань відділових зборів визначаються тепер міста: Краків, Львів, Вадовіце, Бохня, Нови Сонч, Тарнів, Ясло, Жешів, Пшемисль, Санок, Самбір, Жовква, Золочів, Бережани, Стрий, Станіславів, Коломия, Заліщики, Тернопіль."

Обов'язки членів краківського утворення були в основному фінансові, обсяги яких визначалися належністю їх до окремих категорій, а саме від 2 з. р. до 1 000 з. р. Крім цього, засновник повинен був ще залучити до товариства 20 осіб. Перелік обов'язків членів львівського ТДОН передбачав вносити щорічну плату в 1 з. р., збирати відомості про стан народної освіти та підтримувати мету товариства. Статут "Просвіти" визначав обов'язки лише для звичайних членів, які були основою організації - платити вступний внесок - 2 з. р. й вносити щомісячно по 25 крейцерів внески, що на рік становило 3 з. р., а також духовною працею сприяти реалізації цілей товариства, виконувати його ухвали і всі обов'язки безплатно.

Окреслені в статутах, вони передбачали матеріальну та духовно-інтелектуальну підтримку своїх організацій. Однак у цьому існувала суттєва відмінність між польськими інституціями і "Просвітою". Члени краківського утворення мали тільки фінансові зобов'язання. Подібними були вимоги й у статуті львівського Товариства друзів освіти народу. Щоправда крім фінансових зобов'язань, існувала ще вимога збирати інформацію про стан народної освіти, що було додатковою функцією його членів. Головною залишалася матеріальна сторона. Очевидно, свою діяльність (написання і публікацію творів, читання лекцій тощо) польські просвітні діячі планували організовувати за рахунок залучення сторонніх осіб, які б працювали за фінансову винагороду. Саме товариство мало займатися збором коштів (можна припустити - головно за рахунок меценатів), визначати стратегію та ідейно-тематичне спрямування своєї діяльності, здійснювати відповідні організаційні заходи. Статут "Просвіти" передбачав для своїх членів, крім сплати внесків, ще й духовну працю на користь організації, а також купівлю за половину ціни видання організації. Тобто члени "Просвіти" розраховували більше на свої власні сили, ніж на залучення сторонніх інтелектуалів. Очевидно, це було продиктовано як невпевненістю в значних фінансових надходженнях, так і бажанням зібрати у товаристві інтелігентів-одномумців, прихильників національної ідеї. Щодо фінансових зобов'язань, то вони були найвищими у краківського ТДО та "Просвіти", що черговий раз засвідчує їх певний елітаризм.

Виконання статутних зобов'язань давало відповідні **права**. Так, права членів Товариства друзів освіти, як й обов'язки, подано дифе-

ренційовано, згідно з існуючими їх категоріями. Повні права - участь в зборах з правом обговорення розглядуваних питань, голосування і вибори, отримання щороку до 150 аркушів друкованої продукції, купівля із знижкою на 10 % інших книжок, виданих товариством - мали перші три категорії членів: засновники, опікуни, дійсні. Останнє положення про 10-процентну знижку стосувалося всіх членів інституції. Учасники мали право брати пасивну участь у всіх зібраннях товариства, отримувати книжки з народної серії, або підручники в обсязі до 50 аркушів друку. Крім цього, засновники та опікуни визнавалися пожиттєвими членами з указаними вище правами. Статут ТДОН передбачав права: 1) участь в його загальних повітових зборах (подавати пропозиції й запити), виборах повітового проводу і делегатів на центральні збори; 2) безкоштовно отримувати опубліковані накладом товариства праці за участю повітових відділів у такій кількості, яку буде визначено окремо. Тобто в статуті кількість безкоштовних друків не фіксувалася. Статут "Просвіти" передбачав шість пунктів прав звичайних членів, які зводилися до: активних та пасивних виборів, подання пропозицій і запитів на загальних зборах, присутності на засіданнях центрального відділу з дорадчим голосом, контролю над фінансами, купівлі за половину ціни видань товариства. Останнє положення було ще й обов'язком. Можливість отримувати безплатно видання члени "Просвіти" здобули лише за третім статутом від 1876 р.³⁴ § 8 зазначав, що такими правами володіли і кореспондуючі члени.

Загалом, права просвітян з польських організацій були привабливими щодо безкоштовного отримання власних видань. Особливою щедрістю відзначалося краківське ТДО. Скромніші (оскільки невизначені) безплатні "видавничі користі" планувало львівське ТДОН. Певні обмеження мали обидві еліти щодо впливу на діяльність товариств, що було продиктовано національними інтересами. Кожна з названих організацій створювала обмеження для окремих категорій своїх членів на рівні умов прийому або доступу до керівництва. Краківське об'єднання передбачило обмеження на обох рівнях на соціальному ґрунті, оскільки члени-учасники, як можна припустити, рекрутувалися б з найбільш вивірених верств, не мали реального впливу на діяльність товариства, бо могли бути лише присутніми на зборах без права голосу. У загальних зборах львівського ТДОН брали участь з повними правами лише делегати повітових утворень, що ослаблювало контроль над діяльністю товариства основної маси членів. Можна припустити, що голови повітових відділів могли мати вплив на вибір делегатів на загальні збори (фактор низької освіченості простого народу й соціальної нерівності), тобто обмеження в правах існували на рівні допуску до керівництва товариством. Останні визначав і статут "Просвіти" на рівні прийому у товариство. Повні права передбачалися лише для звичайних та кореспондуючих членів, які були дещо чіткіше визначені, ніж права членів польських аналогічних інституцій, і дозволяли контролювати діяльність організації та впливати на неї. Організаційні обмеження передбачені лише також для почесних членів. Творці "Просвіти" здійснювали їх за етнонаціональним критерієм.

На основі вказаних обмежень можна визначити усвідомлення тодішніми польськими та руськими діячами найболючіших і найвагоміших проблем творення власних модерних націй. Для перших це були соціально-національні, для других - етнонаціональні проблеми. Польська еліта, володіючи достатньо сильними політичними, соціальними, економічними позиціями, не остерігалася денаціоналізації та головну увагу спрямовувала на поширення свого впливу на соціальні низи, в тому числі й на неетнічних поляків, намагаючись за допомогою просвітніх інституцій створити нове суспільство з почуттям національної єдності. Руська народовська еліта, маючи слабші сили (відсутність політичного досвіду та впливу, недостатню соціальну базу, мізерні кошти), усвідомлюючи небезпеку колонізації, намагалася, насамперед, створити бар'єр для проникнення в новостворене товариство неприхильних до русинів чужо-етнічних елементів, планувала за допомогою "Просвіти" сформувати ядро, яке змогло б об'єднати одноплемінників навколо української національної ідеї. Крім цього руські діячі ставили перед собою такі ж плани у соціальному аспекті, як і поляки - розвиток простого народу. Тобто перед русинами стояли складніші й масштабніші завдання, ніж перед сусідами. Польські плани скоріше відповідали наступальній тактиці, тоді як руські - оборонній.

Керівні органи трьох просвітніх організацій мали як спільні, так і відмінні риси. Спільними були щорічні загальні збори (котрі для польських товариств мали ще й статус центральних). Краківське ТДО та "Просвіта" допускали до участі в них усіх членів, однак з обмеженою компетенцією для окремих їх категорій, про що було сказано вище. Участь у загальних зборах з повними правами львівського Товариства друзів освіти народу передбачено лише для повітових делегатів.

Другою спільною рисою було обрання на них виконавчого (для польських центрального) органу. Відмінними були лише його назви, склад і структура. В статуті краківської організації, у § 19, зазначено, що загальні збори обирають презеса, його заступника (терміном на три роки), 24 членів та 12 заступників (для щорічної ротації), а також, очевидно, управи, хоча в даному параграфі про це не сказано. Загальне положення про управу подано у § 21, яку названо "другою владою товариства". Додатковим і вужчим виконавчим органом був виділ, в який входили презес та його заступник, два референти й два їх заступники, обрані управою із свого середовища. Відповідно головні органи краківської інституції склалися із загальних зборів, управи, виконавчого виділу.

Виконавчим керівним органом львівського ТДОН була центральна управа, яку обирали на загальних зборах (терміном на три роки) з числа членів товариства, в складі презеса і шістьох членів, двоє з яких щороку проходили ротацію за рахунок новообраних. У § 21 згадано й заступника презеса.

Керівними органами "Просвіти" були щорічні загальні збори та обраний на них виділ (управа) в складі 10 осіб з річним терміном чинності. Керував виконавчим органом голова товариства, обраний на зборах з-поміж членів виділу. Останній поділявся на два відділи: для етнографії

й для справ народної просвіти.

Загалом керівні органи простішу форму мали у львівського Товариства друзів освіти народу та "Просвіти", що визначалося як структурою, так і способом їх формування.

Статути обох польських організацій передбачали контрольні органи. В краківського Товариства друзів освіти - це відділ контролю, а у львівському ТДОН - комісія. Статут "Просвіти" не передбачав аналогічної структури. Її функції було віддано в руки звичайних членів, які мали право перевіряти фінансові справи.

Структура просвітніх організацій мала суттєві відмінності. Польські товариства передбачали створення периферійних відгалужень, тоді як "Просвіта" була унітарною структурою без філіяльних підрозділів. Положення про створення повітових осередків з відповідними органами (зборами й повітовими віділами) з'явилося лише у другому статуті останньої від 1870 р.³⁵. Він передбачив і третю форму праці на периферії - "агентів товариства", які, до речі, до 1875 р. були єдиними реальними представниками "Просвіти" поза Львовом.

Краківське та львівське товариства передбачали периферійні формування. Просвітні діячі з давньої польської столиці створювали повітові відділи, а їхні львівські колеги - повітові осередки з відповідними керівними органами - загальними зборами та управами. У періодиці ці периферійні структури називали філіями. Тобто в організаційно-структурному відношенні польські товариства дещо випереджали "Просвіту" у часі, що свідчить про різні стартові можливості.

Саме ці різні можливості й були визначальними у формуванні **фінансових** фондів. Найкраще вони розписані в статутах польських товариств, яким присвячено окремі розділи. Фонди краківської інституції поділялися на залізний, оборотний і запасний, джерела поповнення яких передбачали пожертви, вступні та членські внески, доходи від видавничої справи тощо. Львівське Товариство друзів освіти народу сподівалося наповнювати свою скарбницю також за рахунок аналогічних коштів. Розподіл їх дещо нагадував у спрощеній формі засади краківських колег. Це формування фондів для придбання книжок, видавничого й для надання премій та підтримки вчителів. Статут товариства "Просвіта" не передбачав окремого розділу щодо формування інституційних фондів. Із загальних положень можна зробити висновок, що львівські просвітяни планували отримувати кошти від вступних і членських внесків, прибутків від продажу книжок, добровільних пожертв.

Подібними були й **перші форми практичної діяльності**, які зводилися, головним чином, до видавничої справи та популяризації літератури. За різноманітністю діяльності дещо випереджало решту організацій ТДОН, оскільки організувало лекції, курси для неписьменних, заснувало бібліотеку. Краківське ТДО основну роботу зосередило в управі й на початку 1869 р. ще не мало вагомих результатів практичної діяльності. "Просвіта" розпочала свою діяльність з видання популярної, шкільної та організаційної літератури і мала певні успіхи у цьому.

В організаційному відношенні польські організації розвивалися дещо краще завдяки створенню периферійних структур - філій та читальень. "Просвіта" першу філію організувала у 1875 р.³⁶, а власні читальні почала засновувати в 90-х рр. Польські організації у цьому випереджали останню завдяки наявності потужнішої національної еліти, готової до конкретної праці й до надання фінансової підтримки.

Крім цього, просвітне утворення русинів вирішувало дещо специфічніші, ніж польські товариства, питання. Це проблема мови та правопису. Народовці - творці "Просвіти", прихильники народної мови і фонетичного правопису - свої праці спочатку друкували народною, з відчутними впливами галицького говору мовою та етимологічним правописом. Згодом поступово мову видань наблизили до наддніпрянських діалекту й фонетики.

У загальному підсумку порівняння зародження просвітнього руху в українців і поляків Галичини у ХІХ ст. дає підстави твердити про наявність багатьох спільних та відмінних рис як щодо загальної спрямованості їх праці, так і щодо часу створення відповідних товариств й їх основних організаційних засад. Для проведення аналізу співставимо загальносуспільну ідейну спрямованість, час і обставини зародження просвітницького руху, форми організаційного становлення, статуту, перші кроки практичної діяльності.

Спільною в українців та поляків була насамперед політична спрямованість просвітньої діяльності, яка мала стати ефективним засобом у досягненні суспільних цілей. Відмінними були політичні вектори - кожний з них мав на меті власні націодержавотворчі плани в межах свого етносу. Різниця також полягала у ставленні до чужих народів - поляки не відкидали можливості колонізації неполяків, русини розгортали діяльність у межах власного етносу і не прагнули денаціоналізувати нерусинів. Другою спільною рисою було використання просвіти народу як засобу досягнення політичних цілей. Третьою ідентичною засадою стало створення просвітніх громадських інституцій - суспільного інструменту для реалізації планів. Тобто русини йшли виключно національним шляхом розвитку (один народ - одна нація). Поляки ж дотримувалися політики поліетнічності своєї нації (кілька народів вони включали до формування однієї нації під своєю егідою). Відповідно їхній розвиток передбачав як національний аспект (політичне дистанціювання від німців, росіян), так й імперський (поглинання непольських етносів).

Суттєва відмінність простежується у часі зародження самого просвітнього руху. Галицькі русини започаткували це явище в 1848 р. через визначення пріоритету просвітньої ідеї й створення "Галицько-руської матиці". Поляки аналогічні дії провели лише у 1868 р. Тобто різниця в часі сягає 20 років. Це визначило відмінні риси початкових стадій просвітнього руху наприкінці 60-х рр. Якщо для русинів створення товариства "Просвіта" стало новим етапом у його розвитку, то для поляків це був лише початок, етап його зародження. У той час спільним стало формування модерно-демократичного просвітнього руху в обох народів. Тобто поляки змогли перестрибнути консервативний етап, який вони

намагалися організувати під час "Весни народів", що так і не переріс у самочинний та безперервний у часі рух.

В зв'язку з тим закономірно виникає запитання: що зумовило однакові стартові можливості поляків і русинів у 1868 р., які призвели до синхронних дій у створенні просвітніх організацій? Очевидно, варто співставити зовнішні й внутрішні чинники, які спонукали та уможливили аналогічні процеси. Зовнішні фактори очевидні. Це конституційні реформи в Австрії, насамперед прийняття у 1867 р. "Закону про товариства" і грудневої конституції, які "дозволяли" громадську етнокультурницьку діяльність та протистояння сильнішим імперіям, що спонукало просвітні організації до активної діяльності. Внутрішній фактор визначили соціальна структура й рівень розвитку українців та поляків. Для галицьких русинів, які не володіли (через втрату шляхти) розгорнутою соціальною структурою і відповідно високим рівнем суспільного розвитку, ефективна політична діяльність не була реальною. Отже, найприйнятнішим шляхом національного порятунку стала базова культурницька праця, спрямована на освіту народу й одночасно на створення власної еліти, тобто підготовку суспільства до майбутньої боротьби. Для поляків, які хоч і мали власну шляхту та порівняно високий рівень суспільного розвитку, поразки в повстаннях, особливо у 1863 р., засвідчили неможливість результативної повстансько-політичної боротьби. Це спонукало їх до розгортання концепції органічної праці, котра мала подібні засади, як і в українців.

Поляки переважали у той час (до 1868 р.) політично, що дозволило їм достатньо швидко й ефективно переорієнтуватися від збройної боротьби до легальної культурницької праці. Українці, отримавши досвід просвітньої роботи, могли одночасно з поляками успішно проводити аналогічні заходи. Переваги в одній галузі зводилися нанівець відставанням в іншій, тому склалася ситуація відносної рівноваги сил, що і зумовило подібність ідей та синхронні дії.

Звернення уваги громадських діячів обох народів на просвітню працю очевидно було наслідком взаємодії бажаного і можливого. Поляки, втративши остаточно надії на успіх повстанського руху, відчувши свою соціальну слабкість, завдяки невідтримці та опозиції з боку простих людей, змушені були шукати засобів для вирішення проблем - гуртування сил для майбутнього реваншу за рахунок збільшення соціальної бази своїх прихильників. Це можна було досягнути шляхом загальної й патріотичної громадсько-освітньої праці. З поширенням знань планувалося поглиблювати національну свідомість та піднімати загальний рівень розвитку суспільства. Тобто привести суспільство у відповідність з новими умовами буття і загальнонаціональними потребами. Галицькі русини, не володіючи вагомими політичними можливостями, могли ефективно розвивати лише громадський рух, який, завдяки специфіці соціальної структури (священство, почасти інтелігенція), найкраще міг проявити себе в освітній громадській справі. У 60-х рр. з розширенням можливостей внаслідок політики лібералізації та виходу на громадсько-політичну арену нової суспільної сили - інтелігенції - просвітня справа ста-

ла можливою, а через забезпечення її законодавством - привабливою й визначальною для обох народів.

Попередній досвід і політичні інтереси підготували належний ґрунт до нового, демократичного етапу розвитку освітньої діяльності. Можливості, які відкрив "Закон про товариства" від 15 листопада та конституція від 1867 р., успішно і швидко використали українці й поляки. Синхронність дій щодо створення просвітніх організацій засвідчила готовність громадсько-політичних діячів до такого розвитку подій та до праці на громадській ниві освіти.

Згідно з першими статутами польські інституції мали певні переваги. "Просвіта" дещо відставала у часі в окремих напрямках поширенні впливу на периферію, у прагматизмі). Це, загалом, свідчило про неоднакові стартові можливості організацій щодо політичної підтримки, соціальної й фінансової бази. За характером краківське ТДО і товариство "Просвіта" були більше елітарними організаціями, ніж львівське ТДОН (обсяг та сфери діяльності, завдання, величина членських внесків).

За етнопонаціональною сутністю можна визначити суттєві відмінності української "Просвіти" й аналогічних польських товариств. Перша створювалася як виключно українська національна організація - засіб протидії колонізації та формування національної свідомості. Поширення впливу цього товариства на суспільство Польщі виключалося. Польські організації пішли традиційним для себе шляхом - не уникали залучення в свої структури чужоетнічних елементів, що могло сприяти колонізації непольського населення Галичини. Це підтверджують наявні суперечності у визначенні спрямування власної просвітньої діяльності в оцінках польських діячів й ставлення до просвітніх потреб українців.

У перших публікаціях про краківське Товариство друзів освіти вказано на користь національної просвіти, на потрібність книг польською мовою з усіх галузей науки для того, щоб "поляк не втікав до інших" народів³⁷ і відповідно на збереження співплемінників від денационалізації. Логіка достатньо чітка та зрозуміла. Однак у ставленні до українців така логічність чомусь порушувалася. Зокрема в статті, опублікованій у "Gazecie Narodowej" за 1870 р. її автор Т.Мерунович заперечував колонізаторські прагнення львівського Товариства друзів освіти народу, при чому твердив: головне, щоб русини могли набувати знань, а якою мовою, "то справа другорядна"³⁸. Виходить, що полякам заборонялося "втікати до чужих мов", а для українців навчання польською, тобто чужою, мовою мало бути позитивним чинником. Тенденція "подвійних стандартів" очевидна. До того ж варто відзначити відому патріотично-ідеологічну заангажованість польської культури, а факт пріоритету державницьких інтересів у польській політиці протягом усього ХІХ ст. загальновідомий. Це також свідчить про те, що просвітні організації обох народів з моменту їх створення ставали політичними конкурентами, що зокрема підтверджує й відома спроба краківського ТДО взяти під контроль "Просвіту"³⁹.

Уже на другому засіданні виділу товариства від 11 лютого 1869 р. обговорювалася пропозиція секретаря краківського товариства "Осьвяти

люду" про входження "Просвіти" на правах широкої автономії в структуру польської освітньої організації з гарантуванням збереження при цьому вибраного національного спрямування та фінансової підтримки. З цього приводу виділ прийняв однозначну ухвалу проти будь-яких дій, спрямованих на порушення незалежності "Просвіти" .

На відсутність належного врахування українських національних інтересів польськими політиками минулого вказують і сучасні польські дослідники. Так, М. Жміхровська з цього приводу зазначила: "Треба визнати, що автономію поляки краще використали для себе, навіть зі шкодою для українського народу" ⁴⁰.

На визначення етнонаціональної політики товариств вплинула оцінка їхніми творцями загальносуспільних проблем та співвідношення сил. Польська еліта, відчуваючи політичну, економічну й соціальну перевагу у Галичині, не мала застережень щодо русинів чи інших етносів, очевидно, вважаючи їх безпечним фактором, які, беручи участь в освітніх організаціях, не складуть жодної загрози їх рухові. Більше того, вона сподівалася на полонізаторські результати такої співпраці, що сприяло б розширенню соціальної бази польського руху. Діячі галицьких русинів, усвідомлюючи власну слабкість порівняно з поляками, намагалися створити бар'єр для проникнення в створену ними "Просвіту" чужоетнічних елементів на рівні членів з вирішальним голосом, які могли б створити небезпеку для новоствореної організації. Загалом польські та руські громадсько-просвітні організації створювалися як етнонаціональні, щоправда з різними можливостями й амбіціями. Метою їх було модернізувати суспільство в межах етносу, пристосувати його до існуючих у той час потреб.

Спільним для обох еліт були: 1) вибір громадської просвіти як засобу досягнення політичних цілей - творення нації, яка б відповідала тодішнім потребам, здатної вирішувати існуючі проблеми; 2) прагнення поширити вплив на соціальні низи з метою їх розвитку і зведення у ранг політично активної сили. Відмінними були: 1) різні стартові можливості (слабша елітна база та скромніше фінансове забезпечення в русинів); 2) різні позиції у ставленні до асиміляторських тенденцій (поляки цього не виключали, русини прагнули цьому протистояти); 3) політична підтримка просвітнього руху (поляки мали домінуючий вплив на крайове шкільництво, відповідно громадська просвіта була додатковим кроком, позбавленим державної опіки й контролю. Русини на просвітню діяльність робили головну ставку. Відповідно крайове шкільництво було для них другорядним фактором, яке мало опиратися на ініціативу і зусилля товариства).

Названі польські освітні організації досить швидко припинили своє існування на початку 70-х рр. XIX ст., тоді як "Просвіту" в Україні було ліквідовано лише радянською владою у 1939 р., а в діаспорі її структури не припиняли свого існування взагалі. Й сьогодні дочірні організації засновані у Львові в 1868 р. "Просвіти" успішно діють у США, Канаді, Австралії та інших країнах світу.

Польські громадські діячі у наступні десятиліттях засновували нові

просвітні організації, найбільшого розвитку серед яких набуло "Товариство народної школи" ("Towarzystwo Szkoły Ludowej"). Тобто започаткований поляками в 1868 р. просвітній рух не припинявся у наступний період. Змінювалися лише інституції, їх назви й обсяг дії.

Загалом спільні умови буття, відповідний рівень розвитку, подібні проблеми та інтереси породжували схожі ідеології й навіть синхронні дії вищезгаданих товариств. Різниця в стартових можливостях (наявність або відсутність політичної підтримки, соціальна і фінансова база) викликала відмінності у динаміці розвитку та організаційному забезпеченні визначених завдань. Ігнорування національних інтересів породжували різні колізії, зумовлювало взаємопоборення.

Громадська просвіта виконала декілька важливих завдань. Це був ефективний засіб вдосконалення й раціоналізації суспільства через освіту простого народу. Він допомагав формувати національну свідомість, розширювати соціальний та політичний кругозір, популяризувати ідеї національного розвитку. Завдяки просвітній діяльності в умовах конституційних гарантій і виборчої системи зростала політизація всього суспільства. Також популяризувалися економічні знання, що сприяло модернізації господарства, активізувало підприємницьку діяльність. Участь інтелігенції в громадській освіті з її суспільною ідеологією сприяла релігійній емансипації суспільства та налагодженню взаємин нової еліти, зосередженої насамперед у містах з простим народом - селянами й міщанами.

Обраний шлях просвіти в майбутньому став важливим фактором творення модерних націй та суспільного поступу для українців і для поляків. Наявні суперечності (національний розвиток українців суперечив національно-імперській доктрині поляків), у тому числі в сфері громадської освіти, істотно ослаблювали обидва народи, гальмували їхній суспільний розвиток.

¹ *Terlecki R.* Oświata dorosłych i popularyzacja nauki w Galicji w okresie autonomii. - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź, 1990. - S 13 - 19.

² *Terlecki R.* Oświata dorosłych... - S. 14.

³ *Пауук В.* Виникнення польських просвітніх товариств у Галичині (60-ті рр. ХІХ ст.) // Україна, культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. - Випуск 7. - Львів, 2000. - С. 150 - 160.

⁴ *Potoczny J.* Wkład towarzystw oświatowych Galicji doby autonomicznej w rozwoju czytelnictwa i czytelników ludowych // Rocznik Przemyski. - Т. ХХУІІ. - Przemysl, 1990. - S. 252.

⁵ *Ф.И.С.* Прикарпатская Русь под владением Австрии. Часть вторая (1850 - 1895). - Львів, 1896, - S. 282.

⁶ *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні. Твори. - К. 1985, - С. 220.

⁷ *Пауук В.* Виникнення польських просвітніх товариств... - С.

⁸ Statuta Societatis Presbyterorum Ritus greco-catholici Galiciensium. - Viennae. 1816. 30 p.

⁹ *Пауук В.* Товариство "Просвіта"- ідейний спадкоємець "Руської Трійці" // Шашкевичіана. - Нова серія. - Вип. 1-2 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича, відп. ред. М.Ільницький. - Львів - Броди - Вінніпег, 1996. - С. 301 - 306.

¹⁰ *Павлик М.* Про русько-українські народні читальні... - С. 188, 191.

-
-
- 11 **Орлевич І.** Ставропільський Інститут у Львові (кінець XVIII - 60-і рр. XIX ст.). - Львів, 2000.
- 12 **Кревецький І.** Бібліотека "Народного Дому" у Львові (б.м.в.)
- 13 ЦДІА, м. Львів - Ф. 148. - Оп. 1. - Спр. 1 (.Оустаи соединенія к размноженію писъм рускіх, завязанного в головном граді Львові дня 1 Червца 1848 р. // ЦДІА, м. Львів - Ф. 148. - оп. 1. - Спр. 1. - Ар. 7 - 8)
- 14 Там само
- 15 Устаи соединенія галицко руской матици, и общества просвіщенія. - Львів, 1851. - 8 с.
- 16 **Павлик М.** Про русько-українські народні читальні... - С. 219, 220.
- 17 **Стеблій Ф.И. Криль М.М.** Галицкая Матица во Львове // Славянские матицы. XIX век. - Часть первая. - М., 1996, - С. 207.
- 18 **Климкович К.** Завданє 3-го збору Галицько-Руської Матиці // Мета. - 1865, - № 10. - С.290 - 302.
- 19 **Стеблій Ф.И. Криль М.М.** Галицкая Матица во Львове. - С. 210.
- 20 Там само. - С. 209, 210.
- 21 **Орлевич І.** Реорганізація львівського Успенського Братства австрійською владою наприкінці XVIII ст. //Історія релігії в Україні. Матеріали 9 міжнародної конференції 11 - 13 травня 1999 р. - Книга 2. - Львів, 1999. - С. 23.
- 22 **Орлевич І.** Видавнича діяльність Ставропільського Інституту в 1788 - 1847 рр. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. - Львів, 1996.
- 23 **Кревецький І.** Бібліотека "Народного Дому" у Львові. - Б. м., б. р. - С. 133, 134.
- 24 Передне слово // Вечерниці. - 1962. - № 1.
- 25 **Климкович К.** Завданє 3-го збору Галицько-Руської Матиці // Мета. - 1865. - № 10. - С.290 - 302.
- 26 Детальніше див. **Пашук В.** Товариство "Просвіта" крізь призму "Слова". - Львів, 1999. - С. 9-11.
- 27 Перший статут Товариства "Просвіта" за 1868 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - Львів, 1999. - С. 22.
- 28 Четвертий статут Товариства "Просвіта" за 1891 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - Львів, 1999. - С. 47.
- 29 Другий статут Товариства "Просвіта" за 1870 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - Львів, 1999. - С. 26.
- 30 Towarzystwo przyjaciół oświaty // Gazeta Narodowa. - 1868. -- № 78.
- 31 Перший статут товариства "Просвіта" за 1868 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - С. 22-23.
- 32 **Пашук В.** Виникнення польських просвітніх товариств... - С.
- 33 **Павлик М.** Про русько-українські народні читальні. - С. 220. **Ф.И.С.** Прикарпатская Русь под владением Австрии. Часть вторая (1850 - 1895). - Львів, 1896. - С. 282.
- 34 Третій статут Товариства "Просвіта" за 1876 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - Львів, 1999. - С. 36.
- 35 Другий статут Товариства "Просвіта" за 1876 р. // Товариство "Просвіта" у Львові. Статути. - Львів, 1999. - С. 32.
- 36 **Пашук В.** Перша філія товариства "Просвіта" в Бортниках // Народознавчі зошити / Ін-т народознавства НАН України. - Львів. - 1998. - № 5. - С. 470 - 475.
- 37 Wydawnictwo dzieł tanich i pożytecznych w Krakowie // Gazeta Narodowa. - 1868. - № 66.
- 38 **Merunowicz T.** Towarzystwo przyjaciół oświaty ludowej we Lwowie // Gazeta Narodowa. - 1870. - № 38.
- 39 ЦДІА України, м. Львів - Ф. 348. - Оп. 1. - Спр. 7628, - С. 5-6.
- 40 Zmichrowska M. J. Towarzystwo szkoły ludowej (1891 - 1939). - Olsztyn, 1992. - S. 8.

